

В. А. Ганчарова

Навук. кір. – В. С. Новак, д-р філал. навук, прафесар

**ПРЫМХЛІЦЫ ПРА НЯЧЫСЦІКАЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ МАЗЫРСКАГА РАЁНА)**

У артыкуле, падрыхтаваным на ўласных аўтарскіх запісах звестак пра персанажы ніжэйшай міфалогіі ў вёсках Мазырскага раёна, разгледжаны асобныя вобразы народнай дэманалогіі. Засяроджана ўвага на некаторых момантах, звязаных з іх характарыстыкай: знешнім выглядзе, функцыянальнасці, спосабах засцярогі ад звышнатуральнага ўздзеяння нячыстай сілы.

У сістэме фальклорных жанраў важнае месца адводзіцца прымхліцам («былічкам»), змест якіх складаюць успаміны інфармантаў пра персанажы ніжэйшай міфалогіі. Здаўна людзі звязвалі падзеі ў сваім жыцці (дрэнныя і добрыя) з уплывам такіх прадстаўнікоў народнай дэманалогіі, як ведзьма, дамавік, русалка, кікімара і інш., уяўленні пра якіх устойліва захоўваюцца і сёння. Звернем увагу на мазырскія прымхліцы, звязаныя з нячыстай сілай. Варта адзначыць, што жыхары Мазырскага раёна верылі ў існаванне шматлікіх нячысцікаў, што пацвярджае гутарка з адным з жыхароў г. Мазыра: «*Было шмат такой нячыстай сілы. Яшчэ ў дзяцінстве нашы бабулі і дзядулі распавядалі шмат гісторый. Ну, і мы пачыналі ў гэта верыць. Вось у маім дзяцінстве мы баяліся ісці ў лес, раптам дзе лясун там сядзіць або вунь Бага Яга. На рэчку не хадзілі, бо там русалкі плаваюць, маладых хлопцаў вышукваюць. А ў доме нешта зашуршыць – гэта дамавік быў*» (запісана ў г. Мазыр ад Ропата Аляксандра Віктаравіча, 1965 г. н.).

Адным з самых вядомых «нячысцікаў», як лічылі жыхары Мазыршчыны, быў дамавік. Паводле сведчанняў інфармантаў, амаль у кожнага з жыхароў у доме была ці ёсць гэта істота, але апісваюць яе па-рознаму. Напрыклад, зыходзячы з успамінаў Тарасенка Аліны Аляксандраўны, 1993 г. н., жыхаркі г. Мазыра, «*у дзяцінстве мы з сястрой часта гасцявалі ў бабулі ў вёсцы. І часта мы чулі нейкія шоргаты, грукі, рыпанні. Дзіцячы мозг жа не разумеў, што дом драўляны, ужо стары, ён і рыпіць, а, калі пыталі ў бабулі, то яна амаль заўсёды адказвала: «Гэта дамавушка буюніць. Мы, маленькія, канешне,*

баяліся, не разумелі, хто гэта і што яно робіць. Не разумелі мы, і навошта бабуля ставіла місачку з малаком і цукеркі побач. Але ж выраслі і ўжо не так баяліся». У народзе дамавых называлі захавальнікамі дома. «Хатнік, дамавік, гаспадар, падпечнік, у беларускай міфалогіі дух хаты, цесна звязаны з уяўленнямі аб продках і гаспадарчым (асабістым) дабрабыце той ці іншай сям'і» [1, с. 496].

У розных варыянтах прымхліц знешні выгляд дамавіка меў адрозненні. Зыходзячы з успамінаў некаторых жыхароў Мазыршчыны, дамавік – «невялікі дзядок з белымі валасамі» (зпісана ў в. Раманаўка Мазырскага р-на ад Аляксеевай Марыі Іванаўны, 1921 г. н.). Сярод інфармантаў сустрэліся і тыя, хто асабіста бачылі дамавіка і маглі скласці прыкладны партрэт захавальніка дома: «Гадоў адзінаццаць мабыць мне тады было. Засталіся мы з мамай у маёй бабулі. Ну, і зраніцы, бабуля ўжо не спала даўно, ёй жа трэба было жывёлу адчыніць, не зусім светла было, я прагнулася, гляджу штосьці ўбок, а там вось як бы гэты дамавой сядзіць. Маленькі такі, валасоў шмат, ці то галава такая, ці то шляпа на галаве была, вельмі размыты быў. Я вочы закрыла на трошачкі, адкрыла – яго ўжо няма» (запісана ў г. Мазыр ад Ганчаровай Ірыны Валер'еўны, 1957 г. н.).

Вядомымі гераінямі беларускіх павер'яў пра нячыстую сілу былі русалкі. «Для ўсіх рэгіёнаў Беларусі характэрна ўяўленне пра русалак як маладых прыгожых дзяўчат у вяночках, з русымі, белымі, зялёнымі ці іншага колеру распушчанымі валасамі, падобнымі на пасмачкі тонкай асакі, водарасці, з зялёнымі ці блакітнымі вачамі, аголеных або апранутых у белае адзенне, зеляніну, што паказваліся ў полі, лесе, ля вады» [1, с. 409]. Калі ў дзіцячых казках яны малююцца прыгажунямі-дзяўчынамі з раскошнымі хвастамі, вельмі добрыя і вясёлыя, то ў рэальным жыцці ўяўленні людзей пра іх некалькі адрозніваліся: «Былі яны прыгожыя ці не, не ведаю. Ніхто іх не бачыў, толькі голас іх чулі. У звычайныя дні іх, можа, і не было бачна, а вось у русальны тыдзень трэба было быць асцярожнымі. Гэта прыкладна ў пачатку ліпеня» (запісана ў в. Вялікія Зімовішчы ад Ганчаровай Яўгеніі Сяргееўны, 1946 г. н.). Гаварылі, што прыгажуні заваблівалі ў свае «сетцы» цудоўным голасам, які аддаваўся рэхам. Некаторыя чулі звычайны гул, песні. Але гэтых істот усё ж такі асцерагаліся. Сярод атрыбутаў, якія выкарыстоўвалі з мэтай засцярогі ад звышнатуральнага ўздзеяння русалкі, як сведчыць фактычны матэрыял, з'яўляюцца вострыя прадметы: іголка, нажніцы: «Вось кожны раз летам, не памятаю, які месяц, ці то ліпень, ці то жнівень, так бабуля гаварыла нам, не хадзіць на рэчку і ў поле,

бо там гэтыя русалкі сядзяць і чакаюць маладых хлопцаў. А мы ж не можам паслухацца, нам трэба праверыць. І мы хадзілі. Ніхто не прапаў канешне, але ж мы хадзілі з іголкамі ці нажніцамі, бо русалкі баяліся вострых рэчаў» (запісана ў г. Мазыр ад Ропата Аляксандра Віктаравіча, 1965 г. н.).

У памяці жыхароў Мазыршчыны захаваліся даволі рэдкія звесткі пра прывід Белай Жанчыны. Напрыклад, у в. Вялікія Зімовішчы былі запісана ад Ганчаровай Ірыны Валер'еўны, 1957 г. н., цікавыя звесткі пра такую істоту, як Белая Жанчына: *«Мне гэта яшчэ мой дзед расказваў. Гаварыў, што ў вёсцы, у Зімовішчах нашых, прывід свой ёсць – Белая Жанчына. Нібыта, калі ўбачыш яе, то нешта дрэннае адбудзецца. І галоўнае гаварыў, што бачыў гэтую жанчыну прама перад вайной».* Падобныя прывіды сустракаліся і ў іншых мясцовасцях. Прывід жанчыны ў белым увогуле знаёмы беларусам. Яшчэ Ян Баршчэўскі ў сваіх творах апісваў гэту незвычайную істоту, сустрэча з якой прыносіць бяду. Але іншая справа сустрэцца з гэтай істотай у рэальным жыцці: *«Ну бывала пагаворвалі, што вось на вуліцу ўцемрач выйдуць, а там прывід гэты белы. Пачалі яе называць Белай Жанчынай. Вон сусед, праз хатку там жыве, расказваў, што вечарам шоў, ну ён трошкі п'яны быў, у бок скрыжавання глядзіць, а там гэтая жанчына ў белым стаіць. Так яму ж не верылі, хіба што там гэтак п'янчузе на галаву дурную прывідзілася, але ж пра пару дзён у яго хлеў згарэў. Вось і пачалі верыць»* (запісана ў в. Каменка ад Кунгер Марыі Сцяпанаўны, 1951 г. н.).

Сярод міфалагічных персанажаў, акрамя вышэйназваных, сустракаюцца і звесткі пра іншых нячысцікаў, сярод якіх вылучаецца, напрыклад, пуннік. Вось, напрыклад, апісанне гэтага цікавага персанажа, які з выгляду быў падобным на невялічкі стог сена: *«Мы звалі яго Пунняй або Пуннікам, бо жыў ён у пуні. Знешне ён і не выглядаў як прывід ці што, вось звычайны жмут сена, брудны, растрапаны. Ён звычайна сядзеў і назіраў, з кошкамі любіў гуляцца. Але калі яму нешта не падабалася, пачынаў свістаць або вохкаць, так жудко станавілася. І вельмі воду не любіў і дошч, хаваўся адразу ў пуню»* (запісана ў в. Вялікія Зімовішчы ад Ганчаровай Яўгеніі Сяргееўны, 1946 г. н.).

У міфалагічнай традыцыі Мазыршчыны маюць месца павер'і і пра такіх рэдкіх нячысцікаў, як «клікун». Паводле народных вераванняў, ёсць дух, які *«суправаджаў пуннікаў у дарозе, калі пабачыш яго, то будзе дарога добрая. Быў ён высокі і худы, валасы доўгія-доўгія. Выглядаў ён сур'ёзным, нават такі суровы мужчына. Бацька мой гаварыў на яго Клікун, бо бывае трубіў у залаты рог.*

Калі ў дарозе бачыліся клубы пяску ці чуўся вось гэты гук з трубы-гэта Клікун дзесьці побач, баяцца яго не трэба, наадварот некаторыя гавораць, што гэта добры знак» (запісана ў в. Слабада ад Макарэвіч Наталлі Мікалаеўны, 1964 г. н.).

Вядома, што персанажы ніжэйшай міфалогіі могуць і шкодзіць, і дапамагаць. У народных вераваннях надзвычай папулярнай з'яўляецца думка аб тым, што нячысцікі, хоць знешне і выглядаюць надзвычай суровымі, але усё роўна дапамагаюць чалавеку, а бывае нават і наадварот. У якасці доказу спашлемся на наступны цікавы прыклад: *«Калі нешта здарылася, так думаецца, што вось хтосьці ўсё ж такі дарогу перабяжаў, ці то чорная кошка, ці то істота якая. А нам з братам нашая цётка, калі мы ў яе заставаліся, гаварыла, што перад тым, як нешта здарыцца, яна некага Хіхітуну бачыла. Мы думалі, што гэта за жывёла такая, у бацьку пыталі. А ён і раскажаў нам пра гэтую малпу. Да, да, менавіта малпу. Калі чуеш, як нехта «хіхікае», ну таму і Хіхітун менавіта, так значыцца нешта павінна здарыцца. Там мы яшчэ кпілі друг з друга, станавіліся за спінай і пачыналі хахатаць. Чаму малпа, праўда, не ведаю, але вельмі любіць гэтая істота з чужой бяды здэквацца» (запісана ў в. Дразды ад Пархоменка Валянціны Мікалаеўны, 1965 г. н.).*

На Мазыршчыне бытуе ў народзе прымаўка: «Ад кікімары кашулі не дачакаешся». І нездарма яе цытуюць. На думку некаторых жыхароў, кікімара – вядомы персанаж, які любіць шыць, але яе швы атрымліваюцца крывымі і непрыгожымі. «Кікімары, вешчыцы, юныя міфічныя істоты выключна жаночага роду, што жывуць на сядзібах. Сваё паходжанне бяруць ад дзяўчатак, якія былі загубленыя да хрышчэння, або ад дачок, праклятых маькаю яшчэ ў чэраве» [1, с. 238]. Зыходзячы з мясцовых павер'яў, кікімара – істота, якая магла здэквацца з жывёл: *«Кікімара жыла ў лесе густым ці на балоце. Ой, страшная істота была. Людзей, здаецца, і не чапала, нават баялася, глядзела сваімі вялікімі вачонкамі, а вось жывёлу душыла як магла, ну, калі дабіралася да сяла» (запісана ў в. Вялікія Зімовішчы ад Ганчаровай Яўгеніі Сяргееўны, 1946 г. н.).*

Прыведзеныя ў артыкуле матэрыялы па персанажах ніжэйшай міфалогіі Мазыршчыны даюць магчымасць пераканацца ў наяўнасці адметных мясцовых асаблівасцей, якія выяўляюцца ў розных аспектах асэнсавання вобразаў народнай дэманалогіі, пачынаючы ад знешняга выгляду і завяршаючы спосабамі засцярогі ад іх шкоднага ўздзеяння.

1 Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.

УДК 393(476.2-37Мозырь)

Д. А. Жилицкая

Науч. рук. – В. С. Новак, д-р філал. навук, прафесар

ПОХОРОННАЯ ОБРЯДНОСТЬ МОЗЫРСКОГО РАЙОНА

В работе анализируются похоронная обрядность Мозырского района и связанные с ней причитания как особое явление погребально-поминальных традиций. Обряды, которыми сопровождалось проведение усопшего в иной мир, в разных деревнях зачастую имеют схожую структуру, наблюдается и общезтническая основа похоронной обрядности. Данная закономерность объясняется общностью территории и использованием закрепившихся ранее традиций в определённой местности.

Похоронная обрядность представляет собой совокупность обрядов и обычаев, основанных на языческих представлениях, базирующихся на вере в существование жизни после смерти. Они устойчиво сохраняются и сегодня, проявляясь в отдельных ритуалах похоронной обрядности, связанной с сопровождением умершего в загробный мир. Сосредоточим внимание на местных особенностях похоронного обрядового комплекса Мозырского района Гомельской области.

В Мозырском районе было принято покойного помыть, чтобы он отправился в иной мир уже чистым. Особенностью данного обычая является то, что умершего должны омыть и одевать люди его же пола: «Калі памёр чалавек, родныя просяць чужых людзей памыць яго. Калі памёр мужчына, то мыюць яго мужчыны, а калі жанчына – жанчыны» (запісана ў в. Вялікі Бокаў Мазырскага раёна ад Царэнка Ганны Сілічны, 1927 г. н., студэнтам Есісам Я.); «Калі мужчына памёр, дык мужчын мыць завуць, калі жэнічына – жэнічын» (г. Мазыр) [1, с. 247].

Далее родственники завешивают зеркала, телевизоры и прочие отражающие поверхности, закрывают окна, выключают часы, радио